

STANISLAVA JAROLÍMKOVÁ

KNÍŽKA PRO ZVÍDAVÉ DĚTI

aneb
*Jak se v minulosti žilo
v Čechách a na Moravě*

F FRAGMENT

Knížka pro zvědavé děti

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.fragment.cz
www.albatrosmedia.cz

Stanislava Jarolímková
Knížka pro zvědavé děti – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2018

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

KNÍŽKA PRO ZVÍDAVÉ DĚTI

STANISLAVA JAROLÍMKOVÁ

PRAHA 2018

ÚVOD

*Při tomto našem společném výletě do minulých staletí se zaměříme především na to, na co při vyučování nezbývá čas a na co v učebnicích nebývá místo. Slibuji, že **nebudeme sledovat, jak mocní soupeřili o trůn, nebudeme ani obdivovat války o nová území či o bohatství a ponecháme stranou politické pletichy. MÍSTO TOHO SI UKÁŽEME, JAK SE ŽILO V ČECHÁCH A NA MORAVĚ LIDEM, JAKÝMI JSTE VY, VAŠI KAMARÁDI ČI RODIČE A PŘÍBUZNÍ.***

*Budeme si tedy povídat například o tom, kdy si naši předkové **připadali jako krtci, proč si dávali pod hlavy peřiny a zavěšovali žehličky na kamna, co byl keser a jak byli do uhelných dolů spouštění koníci.** Podíváme se také na **jídelníček, do kterého zařazovali nejen vrabce, slavíky, pávy, veverky a bobří tlapy, ale i chléb, který někdy pekli z kaštanů či mechu, zatímco naopak rýži dlouho neznali.** Samozřejmě přijde řeč i na to, že malí kluci nosívali v minulosti dívčí šatičky, proč záčci „sedali pod oslem“, odkdy mohly chodit **do škol spolu s chlapci i dívky a jak děti „tloukly špačka“.***

*Kromě toho tu naleznete **spoustu nejrůznějších zajímavostí, které se vám mohou hodit nejen v hodinách dějepisu. Dozvíte se na-***

příklad, proč se lidé dříve báli hastrmanů, bouřky nebo elektřiny, co byl kratiknot a hrkavice, kdy se používaly koupací košile a proč ševci nesedali na verpáncích.

*Knížku, kterou doplňuje **94 barevných obrázků**, můžete číst i na přeskáčku, podle toho, co vás právě bude zajímat: stačí na konci nalistovat obsah.*

***Pohodové počtení vám přeje
spisovatelka Stanislava Jarolímková
a kreslíř Jiří Filípek***

stjarolimkova.portnet.cz

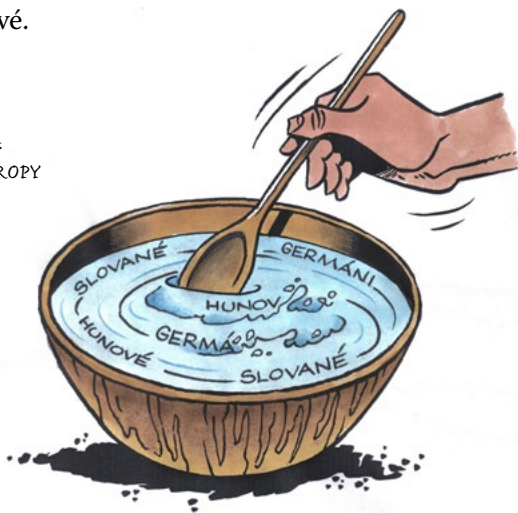
www.facebook.com/stanislava.jarolimkova

CESTA ZDALEKA

Naši slovanští předkové žili původně ve východní části Evropy. Byli tam spokojeni, jenže asi ve 4. století našeho letopočtu (tedy na počátku středověku) se stalo něco zvláštního: jako by v Evropě (tedy v té části planety Země, kde žijeme) někdo zamíchal **obrovskou kouzelnou vařečkou** všemi obyvateli, a ti se začali stěhovat. Kvůli oné vařečce se stěhovali i naši předkové.

KOUZELNÁ VAŘEČKA
MÍCHALA OBYVATELI EVROPY
NĚKOLIK STALETÍ.

Historici si pro přehlednost rozdělili historii na tři základní úseky. Nejstarší je **starověk**, který končí ve 4. století našeho letopočtu, po něm „vládl“ až do konce 15. století **středověk** a od té doby se hovoří o **novověku**. Ještě si připomeneme, že 4. století našeho letopočtu zahrnovalo dobu od 1. 1. 301 do 31. 12. 400; stejné datování platilo i u ostatních století.

Dá se říci, že onu obrovitou vařečku rozhýbali obyvatelé severní Evropy, protože jich přibývalo, a tak se vydali na teplejší jih, aby si mohli obstarávat potravu zemědělstvím. K nim se přidali i druzí „míchači“ – šikmoočí Hunové, kteří žili v daleké Asii a v Evropě hledali především nové šťavnaté pastviny pro své nejvěrnější kamarády – malé, ale vytrvalé koníky.

Slovanů, kteří přišli na naše území, bylo asi 30 000 (přibližně tolik obyvatel měla počátkem roku 2017 třeba dnešní Kroměříž nebo Písek), možná 50 000 (Teplice či Jihlava), ale nedorazili všichni najednou. Podle historiků se sem dostávali po menších skupinkách.

PO TĚTO TRASE PŘICHÁZELI NAŠI PŘEDKOVÉ DO NOVÉHO DOMOVA
ZE SVÉ PŮVODNÍ VLASTI.

Budme si jisti, že tehdejší stěhování rozhodně **nebylo zábavným výletem**. Evropa byla totiž v tu dobu **porostlá hustými lesy**, takže kdyby se nějaká odvážná **prapraveverka** vydala ze studeného severu Evropy na teplý jih, mohla by hopsat ze stromu na strom a nemusela by se snad ani jedinkrát dotknout tlapkou země. (Ještě ve 12. století zabíraly lesy asi polovinu území naší země.)

Neexistovaly tu samozřejmě nejen **silnice, ale ani vyšlapané cestičky**, všichni museli jít **pěšky**, i když měli s sebou malé děti, babičky a dědečky, a navíc si vedli některá domácí zvířata – zejména kozy a ovce. **Přespávali, kde se dalo** – pod skalními převisy, v jeskyních či jen tak na mechu nebo na listí pod hustými korunami stromů, pili vodu z řek a potoků a hlad zaháněli tím, co se jim naskytlo. Muži lovili volně žijící zvěř a ženy s dětmi sbíraly oříšky, bobule a kořínky a trhaly plody planých jablek či trnek.

Protože se museli často zastavovat a odpočívat, **trvala jim cesta velmi dlouho**.

Část našich slovanských předků se usadila asi v polovině 6. století našeho letopočtu na území, kterému dnes říkáme Morava, kde začali žít především poblíž stejnojmenné řeky.

Další došli až **do dnešních Čech**, kde se jim zalíbilo území kolem střední části toku Labe a Vltavy (v širokém okolí dnešní Prahy). Ve výše položených oblastech Čech se naši předkové začali usazovat až na přelomu 12. a 13. století.

❧ Všichni známe **příběh o praotci Čechovi**, který k nám prý naše předky přivedl. Vypráví se, že když se rozhlédl z bývalé sopky známé dnes pod jménem Říp (která zarostla stromy až v 19. století), spokojeně prý prohlásil, že to je ta země oplývající mlékem a strdím (dnes bychom řekli plásty medu), a oni ji proto mohou nadále považovat za svůj domov. (Údajný praotec dostal své jméno podle slova „Čech“, což prý značilo „našinec“ či „naš člověk“.) Jenže podle historiků jde **pouze o legendu**, tedy o **vyprávění, které si někdo vymyslel**.

V novém domově nečekal naše předky rozhodně ráj na zemi: počasí bylo proměnlivé, každou chvíli jim hrozil hlad, dobytek měl málo chutných pastvin, a navíc tu žili neznámí lidé. I když bychom čekali, že je Slované vyhnali nebo pobili, pravdou je, že udělali něco mnohem rozumnějšího: začali se od oněch lidí učit tomu, co ještě neznali a co jim mohlo usnadnit život.

🍷 O **Slovanech** se začalo říkat, že jsou mírumilovní neboli že mají **holubičí povahu**. Toto označení však není zcela správné. Důvody jsou dva: zaprvé podle chovatelů ptáků jsou holubi nejméně snášenlivými opeřenci a zadruhé naši předkové nebyli dobráci, kteří by si nechávali všechno od každého líbit (neboli – jak se říká – nenechávali by na sobě štípat dříví). Uměli bojovat a museli to umět, protože jinak by nepřežili a my bychom tu nebyli.

KDO BYL KDO

Zpočátku si naši předkové byli **navzájem rovni**: společně získávali potravu, zhotovovali oblečení a starali se o bydlení i o zvířata, která si přivedli. Jenže někteří muži si začali přisvojovat stále větší část dosud společného území, přestávali pracovat, začali ostatním poroučet a nechávali se od nich živit.

A právě ti nejúspěšnější z nich **se stávali panovníky**; nejprve nosívali titul **kníže** a později **král**.

■ Přestože **panovníci** nemuseli pracovat na poli ani se starat o jídlo a o další nezbytnosti, mívali i oni svoje problémy. Například když zpočátku usedali na panovnický **kamenný stolec** (který byl předchůdcem dřevěného trůnu), **určitě je studil**. Navíc je ohrožovalo **mnoho závistivých nepřátel a zrádců**, kteří by rádi vládli místo nich, a jen **výjimečně se mohli oženit s dívkou, kterou měli rádi**.

Panovníci si při vládnutí brali na pomoc skupinu věrných mužů, kterým zpočátku místo platu rozdávali půdu, zbraně, koně a podobně. Z těchto věrných panovnických pomocníků vznikala **šlechta**.

Na dvorech panovníků a příslušníků šlechty žili mnozí **dvořané** i „obyčejní“ **sloužící**, kteří pečovali o jejich pohodlí.

- **Nešlo samozřejmě o skutečný dvůr či dvorek**, po němž by pobíhaly slepice nebo se tu vyhřívaly kočky. Toto slovo tehdy označovalo **sídlo zámožného majitele**. A slovo „dvořan“ či „dvoření“ bylo odvozeno od staročeského slova „dvorný“, „zdvořilý“.

ČEŠTÍ KRÁLOVÉ NESMĚLI BÝT PÁPĚRKY, NEBOŤ NOSÍVALI ZEJMÉNA PŘI SLAVNOSTNÍCH PŘÍLEŽITOSTECH KRÁLOVSKOU KORUNU. TA NEJZNÁMĚJŠÍ Z NICH, ZHOTOVENÁ VE 14. STOLETÍ, VÁŽILA TÉMĚŘ 2,5 KILOGRAMU. K NÍ MUSÍME JEŠTĚ PŘIPOČÍTAT ŽEZLO A TAKZVANÉ JABLKO, COŽ ZNAMENÁ, ŽE VE SLAVNOSTNÍCH CHVÍLÍCH TÍŽILY ČESKÉHO KRÁLE „OZDOBY“ VÁŽÍCÍ PŘES 4 KG.

Je jasné, o co se panovníkům a šlechticům starali lékaři, kuchaři, mlynáři, krejčí či topiči. Ale u dvorů bývali i lidé, jejichž povinnosti si raději vysvětlíme v následující tabulce.

NÁZEV FUNKCE	POVINNOSTI
Man	měl mimo jiné za úkol pěstovat nejjemnější otavu (což je tráva získaná při druhé senoseči neboli sklizni), která se sušila a sloužila místo toaletního papíru; musel také třeba chytat skřivánky , které si zavřela manželka jeho pána do dřevěné klícky, aby jí doma pro potěšení zpívali.
Mečník či mečonoš	nosíval při slavnostních procesích před svým pánem jeho meč , který byl symbolem moci.
Komorník	pečoval ve dne v noci o pánovo pohodlí, včetně stlaní lůžka, zajišťování oděvů a podobně.
Branský	hlídal bránu či brány do sídla.
Obročník	zajišťoval pro pánovy koně obrok, což byla koňská dobrůtka; někdy šlo o oves, a někdy o směs několika obilovin.
Písař	samozřejmě předčítal či psal dopisy, ale za zmínku stojí, že býval často u dvora jediným, kdo uměl číst a psát.
Stolník	servíroval jídlo na stůl, a někdy nechával zkontrolovat, zda nebylo otrávené.

Slovo „obročník“ souvisí s „obrokem“, který znáte z písničky „*Já mám koně, vraný koně, to jsou koně mé, když já jim dám obroku, oni skáčou*“

do skoku“ (my bychom dnes řekli, že si vesele poskočí). Staročeské slovo „obrok“ vzniklo z toho, že jednou z povinných dávek (tedy daní) bývalo krmení pro koně a že tuto dávku odváděli poddaní každý druhý rok neboli „ob rok“.

Šlechtici se postupně dělili podle bohatství a moci na vyšší a nižší, ale my se zde krátce zmíníme alespoň o té skupině, kterou jistě znáte: **o rytířích.**

Zpočátku byl na rytíře pasován hlavně ten, kdo třeba v boji předvedl nějaký opravdu odvážný čin; tehdy nebylo důležité, zda jeho otec byl chudý, nebo zámožný. Později však byli na rytíře takzvané pasování pouze synci z bohatých rodin, kteří ve svých sedmi letech kvůli tomu odcházeli od rodičů a sourozenců. Na dvoře některého zámožného šlechtice se dalších 14 let učili nejen bontonu (chování podle tehdejších zvyklostí), ale také bojovat, jezdit na koni, zpívat, hrát na hudební nástroje a skládat básně i písně. Na rytíře byli pasováni, když jim bylo 21 let.

Nejpočetnější skupinou našich předků bývali **poddaní.**

Byli to chudí lidé, kteří neměli domy ani půdu. Od 13. století řídili jejich život nejbohatší jedinci jako panovníci, šlechtici nebo církevní hodnostáři (všem se od 15. století říkalo „vrchnosti“). Pronajímali poddaným část své půdy (zvanou odborně rustikál podle latinského slova „rusticus“ neboli „venkovan“), aby si ji obdělávali (tedy kypřili, zbavovali kamení, osévali a sklízeli z ní úrodu do svých stodol). Za toto pronajímání ale museli poddaní vykonávat (až do roku 1848) **různé služby.**

- ✚ K těmto **službám** patřilo **obdělávání druhé části vrchnostenské půdy** (zvané dominikál podle latinského slova „dominus“ neboli „pán“), kterou si vrchnost ponechala a nepronajímala ji. **Úrodu z dominikálu však museli poddaní svážet do stodol vrchnosti.** Navíc bylo jejich povinností **pomáhat například při honech, při stavbě hradů**

či úpravě cest. Nebylo divu, že si lidé na tyto povinnosti stěžovali i v písničkách. V jedné zpívali:

*„Ti sedláci ubozí / co oni se navozí
kamene křemene / bodějž pány čert veme“.*

Vrchnost od nich také vybírala daně, a to buď v penězích, nebo v takzvaných naturáliích, což znamenalo, že poddaní přinášeli určitý počet slepic nebo vajíček, jisté množství medu apod.

Ovšem mnohem horší než pracovní povinnosti bylo to, že vrchnost zasahovala poddaným **i do soukromého života**. Lidé museli mít totiž vrchnostenská povolení k tomu, aby se mohli přestěhovat, oženit či dát syna na školu nebo do učení k některému řemeslníkovi.

PODDANÍ MUSELI NĚKDY HRADNÍMU PÁNOVI
PŮJČOVAT PRO JEHO HOSTY
I SVOJE PEŘINY.

Z KRTČÍHO BYDLENÍ DO DOMŮ

Protože zpočátku se naši předkové živili především lovem volně žijících zvířat, zřizovali si pouze **provizorní obydlí**. Šlo o jakési **zástěny proti větru**, které splétali z větví, travin a kusů stromové kůry, a místo střechy jim nasazovali husté větve či kůže pospojované zvířecími šlachami. Kdykoliv se museli znovu stěhovat, odnášeli si nanejvýš použité kůže.

MÁLO JE ZNÁMO, ŽE DO ZEMNICE SE VSTUPOVALO OTVOREM,
KTERÝ BÝVAL BUĎ ZAKRÝVÁN KOŽENÝM ZÁVĚSEM,
NEBO DVEŘMI.

Když se začali usazovat na plátcích, které nebyly porostlé stromy ani pokryté bažinami, stavěli si **nestěhovavé domy**, které měly jednu zvláštnost: byly **schované pod zemí** a **vyčnívala** z nich **pouze střecha**. Nazývaly se **zemnice**, jejich stavba trvala asi tři týdny a lidé je budovali tak, že nejprve vykopali obdélníkovou či čtvercovou jámu, jejíž dno bylo více než jeden metr pod okolním terénem. (Pokud byly jámy mělké, říkalo se domům polozemnice, neboť nad okolní terén vykukovaly i části jejich zdí nesoucích střechu.)

☛ Víte, že **slova metr, centimetr či milimetr** se jako délková míra užívají teprve **od 18. století**? Předtím lidé **uváděli délky odvozené od těla dospělého člověka**. Například **prst** značil délku asi 20 mm, **píd** neboli vzdálenost mezi palcem a ukazováčkem se rovnala přibližně 20 cm a **loket** (neboli 3 pídě) měřil asi 60 cm.

V těchto obydlích si lidé zřejmě připadali jako dvounozí krtci. Věděli ale, že hliněné stěny jam je ochrání v zimě před chladem a v létě před vedry. Naopak nevýhodou zemnic bylo to, že uvnitř bývala tma nebo šero, a proto některé mívaly malé okenní otvory.

☛ Ovšem **v zimě** si museli přitápět otevřeným ohněm. Podle historiků vyskočila v zemnici teplota po třídním topení při venkovní teplotě kolem nuly na 12 °C. A když lidé topili déle, tato teplota se uvnitř udržovala i tehdy, když venku začalo silně mrznout.

„Krtčí“ bydlení využívali lidé až do 13. století, kdy začali dávat stále více přednost domům stavěným tak, jak jsme zvyklí – tedy **na zemi** neboli **ve výšce okolního terénu**.

Tyto domy bývaly samozřejmě **ze dřeva** (z nějž se stavěla obydlí až do 18. století) a nejprve připomínaly **jakési sruby** se stěnami **z kůlů** zaražených do země.

Stavba takového **srubu** mohla trvat skupině šikovných mužů asi čtyři dny. Zpočátku mívaly sruby pouze jednu místnost, a teprve ve 14. století k nim lidé přistavovali jakousi předsíňku. Za zmínku stojí, že dřevo káceli na podzim nebo v zimě, kdy stromy „usínají“. Protože tehdy ještě lidé **neznali hřebíky, svazovali kůly povřísky** (zkroucenými svazky slámy) **nebo houžvemi** (zkroucenými kmínky mladých stromků).

Protože rodiny se rozrůstaly o děti, pouštěli se lidé do stavby **domů** sice rovněž **dřevěných, ale větších**. Jejich stěny vznikaly tak, že stavebníci kladli celé **kmeny vodorovně** na sebe a v rozích je spojovali **způsobem, který tesaři nazvali roubení**. Proto tyto domy dostaly název **roubenky**.

✚ **Kmeny** listnáčů, které u nás převažovaly, nebývaly vždy rovné, takže mezi nimi vznikaly mezery, které lidé utěšňovali mechem či slámou, a potírali je hliněnou kaší. Jinak by jim do domů zatékalo a foukalo. Kdo chtěl mít roubenku co nejpěknější, ten do hliněné kaše přimíchal barevné hlinky, takže se mezi kmeny táhly především modré, žluté či zelené proužky.

V dalších staletích si naši předkové začali stavět obydlí **i z kamenů** (nejprve je používali na kostely a paláce) a od přelomu 13. a 14. století **z cihel**. Ty bývaly lehčí než velké těžké kameny, a dělily se na nepálené a pálené.

✚ „Těsto“ na **nepálené cihly**, připravované ze směsi hlíny, vody, slámy či písku, se pěchovalo do dřevěných forem, v nichž vysychalo na slunci. Takovýmto cihlám se říkalo „buchty“ nebo „vepřovice“, byly laciné, ale málo trvanlivé a brzy se drobily. **Cihly pálené** se vypalovaly v cihlářských pecích, a proto bývaly kvalitnější; byly ale dražší, a proto si je většina lidí nemohla kupovat. Je zajímavé, že dlouho mívaly cihly v různých městech rozdílné rozměry.

NA TOMTO OBRÁZKU ROUBENKY VIDÍME ROUBENÍ, KTERÉ VYPADÁ PODOBNĚ, JAKO KDYŽ SEPNETE RUCE A MÍSTO PRSTŮ SI PŘEDSTAVÍTE KMENY. VIDÍME TU I TO, ŽE TYTO DOMY JIŽ NESTÁLY NA HLÍNĚ, ALE MÍVALY OBVYKLE KAMENNOU PODEZDÍVKU.

Tvárnice ze škváry a betonové **panely** se dostaly ke slovu teprve počátkem 20. století.

Střechy domů bývaly **šikmé**, aby z nich stékala dešťová voda a snáze se z nich sunul sníh. Pokrývaly se nejprve tím, co lidé zhotovili z přírodních materiálů. Zprvce to byly **došky**, tedy svazky usušených stonků žita, z nichž voda stéká stejně snadno, jako z peří ptáků. (Došek silný asi 25 cm, tedy čtvrt metru, prý zaručil, že do domku nenatekla střechou ani kapka dešťové vody). Druhou střešní krytinou se staly **šindele**, zhotovované ze dřeva; ty připomínaly rybí šupiny, po nichž voda rovněž ochotně stéká. Protože však sláma a dřevo snadno hořely, začali lidé již ve středověku vyrábět a na střechy pokládat dvoudílné **prejzy**, vypalované z hlíny.

PŘEDSTAVUJÍ SE (BRÁNO ZLEVA DOPRAVA) DOŠEK, ŠINDEL A DVOUDÍLNÝ PREJZ. Z OBRÁZKU JE VIDĚT, ŽE OHNĚ SE BÁL SLAMĚNÝ DOŠEK A DŘEVĚNÝ ŠINDEL, ZATÍMCO HLINĚNÝ PREJZ SE MOHL SMÁT.

✚ Nejčastěji **hořelo** neboli vypukaly požáry **při bouřkách**, kterých se **lidé báli**, a proto je zkoušeli zahánět. Nejčastěji kvůli tomu zvonili kostelními zvony či zapalovali svíčky zvané hromničky (ani jedno nepomáhalo) nebo vysazovali na střechy kytičku zvanou netřesk (aby do ní „netřísklo“; to občas pomáhalo). Protože za „ohňostrújce“ považovali hrom, začali říkat ochranné pomůcce, kterou sestrojil v 18. století Prokop Diviš, **hromosvod**. My toto slovo používáme dodnes, i když víme, že hrom je jen neškodné doprovodné brumlání a že by se ona pomůcka měla nazývat bleskosvod.

Pro zvědavé čtenáře přidám ještě zajímavost o zmíněných netřescích. Ty skutečně mnohdy ochránily dům před požárem, protože jejich špičky „odsávaly“ elektrický náboj, takže blesk ke střeše „netrefil“ a vybouřil se jinde.

Je možná trochu překvapivé, že místo **oken** ponechávali lidé zpočátku ve stěnách pouze menší otvory, které na zimu uzavírali dřevěnými okenicemi. Protože ale do těchto otvorů přšlo a vnikal jimi do domu chladný vzduch, začali vymýšlet různé výplně. Těmi prvními bývaly

nejčastěji v dřevěném rámu napnuté a různě upravené jemné kůže mládat vepřů, koz, ovcí, oslů či krav.

■ **První výplně** už sice chránily před deštěm, sněhem a větrem, ale propouštěly jen málo světla neboli byly **průsvitné**. Když však lidé chtěli vidět, co se před oknem děje, museli vyjít ze dveří. (Podobně je to s obyčejným listem papíru: když se přes něj podíváte z okna, poznáte, zda je už třeba ráno, ale nevidíte, který kamarád tam na vás čeká.)

Skla se začala používat do oken zcela výjimečně v 9. století a více od 14.–15. století, ale mohl si je dovolit pouze málokdo. Navíc okna **vypadala jinak než ta dnešní**. Byla také pouze průsvitná a tvořilo je několik koleček pospojovaných olověnými pásky a upevněných v dřevěném rámu. Obvykle bylo možno otevřít pouze jedno či dvě kolečka. Okna se sklem podobná těm dnešním se objevovala na domech teprve od 17. století. Ještě dodejme, že okna bývala dlouho malá, aby jimi unikalo co nejméně tepla z místností.

Než se na oknech objevily v 19. století látkové záclony, některé hospodyňky si na vnitřní stranu skla malovaly mýdlem ozdobné ornamenty třeba v podobě kytiček.

TAKTO VYPADALA „KOLEČKOVÁ“ SKLENĚNÁ OKNA.
NĚKDY BÝVALA I VE ŠKOLNÍCH BUDOVÁCH,
A KDYŽ NEPOSEDNÍ ŽÁCI NĚKTERÉ KOLEČKO ROZBILI,
MUSELI OTVOR VYCPAT HADRY,
ABY JIM PŘI VYUČOVÁNÍ NEBYLA ZIMA.
ŠKOLE TO ALE VŮBEC NESLUŠELO.

